

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantısı 2002

Bir Osmanlı mahallesi ve muhtarı Cem Behar

Voyvoda Caddesi Toplantılarının bu yılki üçüncü buluşması Prof. Dr. Cem Behar'ın katılımıyla gerçekleşti. Türkiye'nin önde gelen demografileri arasında gösterilen Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü Öğretim Üyesi Cem Behar şöyle konuştu, "19. Yüzyıl Sonunda Bir Muhtar ve Mahallesi: Osman Efendi ve Kasap İlyas Mahallesi 1880-1905" başlığı altında, Osmanlı İmparatorluğunda yerel yönetimler konusunu işledi. Kasap İlyas Mahallesi Muhtarı Osman Efendi'nin el yazmalarından hareketle, dönemin mahalle yaşamı ve yerel yönetimin İstanbul halkıyla ilişkisi gibi genel çıkarımlar yapmaktan ziyade, mikro bazda bir Osmanlı mahallesini derinlemesine inceleyen Behar, yeni kaynakların keşfi ve bu tür mikro bazlı araştırmaların artması halinde, o dönem Osmanlı mahallelerindeki yaşam ve yerel yönetim konularında genellemelere gidilebileceğini ifade ediyor.

Muhtar Osman Efendi, muhtarlık yaptığı yirmi beş yıl boyunca mahalle imamıyla birlikte, Kasap İlyas Mahallesi'nde yaşanan doğum, ölüm, evlilik, askerlik gibi olayların kaydını tutmuş. Üç kalın defterde yer alan bu kayıtlar Prof. Dr. Behar'ın araştırmasına kaynak teşkil ediyor. İşin dramatik yanı ise Prof. Dr. Behar'ın arşivlerde yer alması gereken bu defterleri, sahaflardan bularak değerlendirmeye alması.

Elitlerin ve azınlıkların yaşamları pek çok araştırmaya konu olduğu halde, Osmanlı'nın temel unsuru olan Müslüman alt sınıfın fazla incelenmediğine değinen Prof. Dr. Behar, çalışmasında bu sınıfa ele almış olmasının da ayrı bir önem taşıdığına dikkat çekiyor.

Araştırmaya konu olan Kasap İlyas Mahallesi bugün de mevcudiyetini koruyor. Sur dibinde, Cerrahpaşa Hastanesi ile Marmara Denizi arasında bulunan mahalle, bugün 1880'li yıllardakinin yarısı kadar bir alana sahip. Bunun sebebi ise Cerrahpaşa Hastanesi'nin sahile doğru genişlemesi.

Muhtarın iş ciddiyeti

1875'lerde bir muhtarın görevlerini asayiş ve temsil olmak üzere ikiye ayıran Behar, mahalle sakinleri ile ilgili tutanaklar tutmak ve mahallede vuku bulan olayları Zaptiye Nazırlığı'na bildirmekle yükümlü olan muhtarın çalışmaları hakkında şu bilgileri veriyor. "Muhtarın bu klasik görevleri 1830'larda belirlenmiş. 1883'e gelindiğinde bu klasik görevlere bir üçüncüsü eklenmiş. Bu görev, mahalledeki temel demografik olayların kaydının tutularak nazırlığa bildirilmesi. Ancak bu o zaman için alışılmış bir şey değildi ve layıkıyla uygulanmadı."

Muhtar Osman Efendi'nin tuttuğu kayıtlar, onun dönemin muhtarlarına göre görevini daha ciddiye alan, yeniliklere açık, hatta yeni görevler üstlenmeye hevesli bir muhtar olduğunu gösteriyor. Muhtar Osman Efendi'yi daha yakından tanımak için 1885 sayım kayıtlarını inceleyen Prof. Dr. Cem Behar'ın bulguları, onun yaşamıyla ilgili bazı bilgiler veriyor bizlere. Örneğin bu kayıtlardan Muhtar Osman'ın 1837 İstanbul doğumlu olduğunu öğreniyoruz. Muhtarlığa 1880 yılında 43 yaşında başlıyor. Esnafılık (astarcılık) yapıyor. Hanesi 6 kişiden oluşuyor. Muhtar Osman'ın tek eşi Fatma Şöhret o sırada 40 yaşında ve bir Çerkez. Emine ve Sahime adında 7 ve 4 yaşında iki kızı, Niyazi adında mektepli bir oğlu var. Muhtar Osman'ın evinde bir de 50 yaşında Çerkez bir halayık bulunuyor.

"Muhtar Osman, bu görevi yaptığı 1880-1905 yılları arasında (Bu tarihler, deftere ilk ve son kaydın yapıldığı tarihler), doğum, ölüm gibi temel demografik olayları bir deftere kaydediyor, ancak ölenlerin yaşı, doğanların anne-babalarının yaşları gibi ayrıntılı kayıtlara rastlamak mümkün değil. Fakat ilginçtir, Muhtar Osman bir tek temel demografik olayı ayrıntısıyla ve muntazam kayda geçirmiş; o da nikahlar. Nikah kayıtlarında zevç ve zevcenin evliliklerine bir mani olup olmadığından tutun da zevcin zevceye verdiği veya vaat ettiği mihre, evlenenlerin daha önce evlenme boşanma

durumlarına, şahitlerin isim ve unvanlarına kadar pek çok detay bulunuyor" diyor Prof. Dr. Behar, nikahları mahallenin imamı kıydığı halde, kayıtları muhtarın tuttuğunu ve muhtarla imam arasında bir iş birliğinin söz konusu olduğunu belirtiyor.

Yetki devri gerçekleşmiş

O dönemde bir nikahın İslam Hukuku'na göre sahih (geçerli) olabilmesi için kadından veya kadının naibinden "izinname" alınması gerekiyordu. Ve nikahın sahih olması muhtarın dikkat etmesi gereken bir hususmuş. Ancak Behar, muhtarın tuttuğu kayıtlarda sıklıkla izinnamele rastlamış. Bu durum muhtarın bu kayıtları yaparak bir yetki gerçekleştirdiğini gösteriyor. Örneğin kayıtlardan birinde, "Evlenecek olan Ömer Raşid'in evlenmesine dair seri bir mani yoktur" deniyor. Oysa muhtarın bu tür bir izinname düzenlemeye yetkisi yok. Prof. Dr. Behar bu konuyu şöyle detaylandırıyor: "Muhtar Osman birçok nikahta doğrudan izinname düzenlemekten kaçınıyor ama evlenecek kişilerin yakınlarından bilgiler topluyor ve bu bilgileri kayda geçiriyor. Defterlerde 700'ü aşkın nikah kaydı bulunuyor ve kayıtların çoğunda bu tür derkenarlara rastlamak mümkün."

Prof. Dr. Behar, araştırması sırasında ilgi çekici bir nikah kaydına rastlamış. Bu nikahda kadında "hülle" söz konusu. "Süleyman ve Emine isimli iki kişi evlenmek istiyorlar. İşin ilginç tarafı bu iki şahıs daha önce üç kez evlenip boşanmışlar. Dolayısıyla seri hükümlere göre tekrar evlenebilmelerinin tek yolu, hülle yapmak; yani kadının bir başkasıyla evlenip boşanması. Bu olay hakkında muhtarın kaydı şöyle: 'Mezburun eniştesi kadını boşadıktan sonra hülle yoluyla tekrar Mustafa bin Süleyman ile izdivacı yapılmıştır. (17 Recep 1317)'. Burada kocanın eniştesi hüccetlik fonksiyonunu üstlenmiş. Seri hukuka göre bu mekruhtur. Burada dikkati çeken asıl konu, imamın yapması gereken işi muhtarın yapmasıdır" diyor Prof. Dr. Behar, şu yorumu yapıyor: "Burada istisnai bir yetki devri söz konusu. Bu muhtarın nev-i şahsına münhasır bir durum olabilir." Yetki devri sadece nikahlarda değil, başka hadiselerde de görülüyor. Bunlardan biri cami müezzini Ahmet Efendi'ye ödenen maaş. Prof. Dr. Behar, bu konuyla ilgili olarak şunları söylüyor: "Müezzini Ahmet Efendi'ye ödenen maaşlar ay ay düzenli olarak Muhtarın kayıtlarında yer alıyor. Maaş kayıtlarının muhtarın defterinde ayrıntılı bir şekilde bulunmasına karşın, bu konuyla bir ilgisi yok. Yani bu konuda imam ile müezzin arasında bir anlaşmazlık çıksa bunu çözecek kişi kadı. Sadece müezzinin maaş kayıtları değil, oturduğu lojmanın tamiyatı ve masrafları ile ilgili de detaylı kayıt var muhtarın defterinde." Muhtar Osman Efendi'nin tüm bu ekstradan üstlendiği görevler, Prof. Dr. Behar'a göre muhtarlığın modernizasyonu. Muhtar ve imam örtüşen yetki alanlarında yeni yetkiler oluşturmaya çalışmışlar ve bu yetkileri muhtar üstlenmiş. Cem Behar bu noktada neden muhtar ile imam arasında yetki alanında bir rekabet olmadığı sorusunu soruyor. Tabi ki buna cevap vermek oldukça güç. Ama burada muhtar ve imam arasındaki sevgi, saygı ve dostluğun belirleyici bir faktör olduğunu atlamamak gerekiyor.

Göç olgusu ve mürur

Muhtarın defterlerinde en çok rastlanan kayıtlardan birinin de göçler olduğunu altını çizen Prof. Dr. Behar, bu konuda şu bilgileri veriyor: "1885-95 yılları arasında topu topu 15 doğum-ölüm kaydı var. Bu yıllar arasında yapılan göç kayıtları ise 300'ü aşır. Bunun sebebi ise II. Mahmud'un başlattığı mürur uygulaması." Prof. Dr. Behar'ın bahsettiği, geçtiğimiz yıllarda Türkiye'nin gündemine getirilen ancak hayat bulamayan İstanbul'a giriş çıkışların pasaport ile yapılması uygulamasına benzer bir uygulama. İstanbul dışından veya İstanbul'un başka bir semtinden mahalleye yerleşmek isteyen bir şahıs, teskere-i mürur çıkartmak zorunda. 1908 yılında kaldırılan uygulamaya benzer uygulamalar yabancı ülkelerde de var ve iyi hal kağıdı olarak geçiyor. Mürur uygulaması konusunda Prof. Dr. Cem Behar'ın tespitleri ve görüşleri şu şekilde: "1100 kişilik mahalleye göç edenlerin çoğu İstanbul içinden. Oysa uygulama şehre yabancı girmemesini ve asayişli sağlamaya yönelikti. Burada teskere-i mürur ikametgah ilmuhabiri gibi bir fonksiyona sahip. İstanbul dışından göçlerde ise durum farklı. Bu göçlerde göç edenlerin teskere-i mürur alabilmeleri için, yerleşecekleri mahalle sakinlerinin birilerini kefil göstermeleri gerekiyor."

Prof. Dr. Cem Behar, dışarıdan gelenlerin kefil bulmalarının hiç de güç olmadığı görüşünde. Bu görüşü destekler bulgu ve görüşleri şu şekilde: "85-95 seneleri arasında mahalleye göç edenlerin sayısı 300'ü bulmuş. Bu göçmenlerin ve kefillerin kayıtları muhtarın defterinde bulunuyor. Kefil olanların belgeler üzerinde mühürleri var. (O zamanlar okuma yazma bilsin bilmesin herkesin mührü var. O tarihlerde takriben halkın yüzde 25'i okuma yazma biliyor.) Mühürlerin üstünde de mühür sahibini tanıtan bir yazı var. Kefillere baktığımızda belirli kişilerin çok sayıda kişiye kefil olduğunu görüyoruz. Göç kayıtlarının yarısından çoğunda kefil olarak Kahveci İbrahim, bir başka kahveci Yusuf ve kahveci çırağı Süleyman'ın ismi geçiyor. Kahveci İbrahim'in kahvesi Samatya Caddesi No:40'da. İbrahim, Sivas Divriği doğumlu. Süleyman ise Arapgir doğumlu. Bu iki yer birbirine çok yakın ve mahalleye göçler hep bu civardan yapılmış. Yani hemşeriliğe dayalı bir göç zinciri var."

Burada bir önemli nokta da on yılda 300 kişinin yani yılda ortalama 30 kişinin yer değiştirmiş olması. 1100 kişilik Kasap İlyas Mahallesinde yaklaşık yüzde 3'lük bir devrim var. Bu da yirmi beş yıl sonra mahallede tanıdık çok az kişiye rastlayabileceğiniz anlamına geliyor.

Çok fonksiyonlu muhtar

"Farklı türlerde kayıtlar yapan muhtar, hem noterlik hem şahitlik hem katiplik hem arzuhalcilik hem kefillik hem aracılık hem garantörlük eh birazcık da muhtarlık yapıyor" diyen Prof. Dr. Behar, incelediği üç defterde yer alan kayıtların geniş bir işlem, fonksiyon ve olay ağına sahip olduğuna dikkat çekiyor.

Muhtarın defterlerinde ayrıca gayrimenkul satışları, kira akitleri, para ve zinet eşyası emanetleri, borçlanma tahvilleri emaneti, mal sahipliğini kanıtlayan belgeler, dilekçeler yer alıyor. Prof. Dr. Behar bu kayıtlardan yola çıkarak muhtarın devlet ile halk arasında bir köprü vazifesi gördüğü saptamasını yapıyor. Bunu da merkezileşmenin bir yansıması olarak görüyor. Halk tarafından bir başvuru yapılacak olduğu zaman ilk başvuru merci muhtar oluyor.

Muhtarlık görevi konusunda Behar'ın ilginç tespitleri var: "Yalın bir aracı, yarı resmi bir kurumdur muhtarlık. Muhtarların tayin ve nasb edilişleri de bunu destekliyor. Muhtar seçimlerinde oylama yok ama hem konsensüs hem de tayin olayı var." Prof. Dr. Cem Behar'ın araştırmasının dikkat çekici bir başka noktası ise mahalle elitleriyle ilgili. Her mahallede olduğu gibi araştırmaya konu olan Kasap İlyas Mahallesinde de konaklar var. Toplam dört konağın bulunduğu mahallede Şevket Paşa, Miralay Saadettin Bey, Ahmet Paşa ve o zamanın Kapı Keyhudası ikamet ediyorlar. Burada dikkat çekici olan nokta, Prof. Dr. Behar'ın bu kişilerin kayıtlarına ve mahalledeki varlıklarına muhtarın tuttuğu defterlerden değil de nüfus sayımı belgelerinden ulaştığı olması.

Mahalle elitleri devletle ilgili işlerinde araya muhtarı sokmuyor, direkt olarak temasa geçiyorlar.